

بخش یازدهم*

کتابشناسی تفصیلی شروح و ترجمه‌های صحیفه سجادیه

سید محمد حسین حکیم

جزائری می‌باشد، انجام موجود این نسخه: «و کلال یردع عن مزاوله الاعمال الاخریة فیفطر الانسان ترطیب الدماغ بطائف المراعیات و ترویج الروح بطرائف». [فهرست ملی پارس، ج ۲، صص ۳۳۴-۳۳۵]

۵۷- شرح صحیفه سجادیه (عربی)
از: ؟

شرح ادبی، توضیحی، عرفانی و کلامی مفصلی بر صحیفه می‌باشد که مسلماً بعد از سال ۱۰۴۲ ق نگاشته شده، چه شارح ذیل دعای چهل و یکم (فی طلب الستر) در توضیح عبارت «لا تحمل علی میزان الانصاب عملی» می‌نگارد: «قد الف بعض اصحابنا المتأخرین فی هذا المعنی رسالة جیة سماها میزان الاخرة استوفی الکلام فیها» که مصنف کتاب ملاحظه فیض کاشانی است و در سال ۱۰۴۲ ق آن را تألیف کرده است. همچنین شارح مطالب بسیاری را از شیخ بهایی نقل می‌کند.

مؤلف این شرح شناخته نشد اما در عطف نسخه در زمینه کاغذ ترنجی شکل واقف (سیدکاظم عصار) نوشته است: «شرح صحیفه میرزا حسن لاهیجی». که دلیلی برای رد یا تأیید آن یافت نشد؛ اما برخی اظهار داشته‌اند که چون لاهیجی در آثار خود به نقل صریح و ذکر اسامی دیگران نمی‌پردازد و در این شرح نیز از همین شیوه پیروی شده است

۵۶- شرح الصحیفة السجادیة (عربی)

سید نعمت‌الله بن عبدالله موسوی جزائری (م ۱۱۱۲ ق)

شرح مفصلی است که جزائری در عنفوان جوانی بر صحیفه نگاشته و بعدها شرح دیگر خود «نور الانوار» را از آن گزین کرده است. (نک: نور الانوار فی شرح کلام خیر الاخیار، نعمت‌الله جزائری، همین مقاله) ر. ک: الذریعة، ج ۱۳، ص ۳۵۸.

آغاز: «الحمد لله الذی جعل صحیفة عالم الامکان مرآة للاطلاع علی آثار عالم الملکوت و اظهر آیاته علی صفحات الایام». انجام افتاده از نسخه مرکز احیاء میراث اسلامی: «و کان من دعائه علیه السلام بعد الفراغ من صلاة اللیل فی الاعتراف بالذنب. اعلم ان صلاة اللیل فی اصطلاح الاخیار قد تطلق علی الثمان رکعات الاول و قد یطلق علیها مع رکعتی الشفق... (بعد از ۱۲ خط) أحدها أنه اشارة الى سلب الصفات الزائدة ای غایت و عدمت فیک».

نسخه‌ها: ۱ - مرکز احیاء میراث اسلامی قم، شماره ۲۷۶۳، نسخ، قرن ۱۳ ه، نسخه از انتها ناقص و تا برگ اول دعای ۳۲ را دارد، عناوین مشککی یا نانوشته، ۱۲۲ برگ، ۱۷ سطر [روایت]

۲ - ملی پارس - شیراز، شماره ۷۴۹، رساله سوم مجموعه، نسخ، عبدالصمد، ۱۲۱۵ ق، عناوین شنگرفه ۵ برگ، ۱۳ سطر، انجام افتاده، در فهرست به شیخ بهایی نسبت داده شده است ولی آغاز آن همانند شرح

بهبایی است. تاریخ اتمام آن جمعه ۲۴ ربیع‌الثانی ۱۰۵۹ در دارالسرور برهان‌پور می‌باشد.

در مورد مؤلف این شرح، اختلاف نظر بسیاری وجود دارد و در فهرستهای نسخ خطی به افراد متعددی نسبت داده شده که تفصیل آن‌ها بدین قرار است:

الف - میرهاشم شاگرد علامه محمدباقر مجلسی: آقای علینقی منزوی در فهرست دانشگاه تهران، ج ۱، ص ۱۴۶ به اعتبار یادداشتی که روی برشگاه برگ‌های نسخه آورده شده مؤلف را میرهاشم معرفی کرده‌اند و چون به استناد فهرست آستان قدس رضوی، ج ۲، ص ۱۱۱ تاریخ تألیف کتاب را ۱۱۴۸ ق پنداشته‌اند، در پی میرهاشمی رفته‌اند که تا این تاریخ زنده باشد و چون جز میرهاشم شاگرد مجلسی کس دیگری را نیافتند؛ هم‌را به عنوان شارح ذکر کرده‌اند. حال آن که اساساً تاریخ تألیف شرح ۱۰۵۹ ق می‌باشد و تمامی مستندات بعدی ایشان نیز خود به خود منتفی می‌گردد.

ب - محمد تقی بن مقصود علی مجلسی: در فهرست کتابخانه مجلس، ج ۲، صص ۵۳-۵۴ علامه مجلسی را شارح معرفی کرده‌اند و این شرح را همان شرح فارسی وی دانسته‌اند در حالی که شرح فارسی مجلسی «ریاض المؤمنین و حدائق المتقین و فقه الصالحین» نام دارد و به تفصیل در این مقاله از آن صحبت شده است.

ج - ملا محمد سلیم رازی: فهرست‌نگار کتابخانه آیت‌الله مرعشی در سه جا (ج ۶ صص ۲۸۹-۲۹۰ و ج ۹، ص ۲۷۰ و ج ۱۰، ص ۴۱) این شرح را نگاشته رازی قلمداد کرده است. حال آن که شرح وی عربی است و در آستان قدس و دانشگاه تهران و مجلس نسخه دارد. (نگ: شرح الصحیفة السجادیة، ملا محمد سلیم رازی، همین مقاله).

این اشتباه از آن‌جا ناشی شده است که ایشان به یادداشت بی مدرک و منبع برگ اول نسخه شماره ۲۳۰۶ همان کتابخانه اعتماد کرده‌اند در حالی که اکثر انتسابات این‌گونه غلط می‌باشد و دلیل و مستند علمی‌ای، پشتوانه آن نیست.

د - افصح‌الدین محمد شیرازی: در ابتدای نسخه شماره ۲۹۸۷ ملکه، قبل از آغاز دعای اول داخل کتیبه‌ای چنین نگاشته‌اند: «من مؤلفات الشیخ الاعاظم الفاضل مولانا محمدالشیرازی غفرالله له ولوالدیه». اما به نظر می‌رسد که این انتساب نیز صحیح نباشد زیرا صاحب الذریعة در ج ۳، ص ۴۵۵ کتاب دیگری از افصح‌الدین محمد شیرازی را به نام «للتحفة العلیة فی شرح نهج البلاغة الحیدریة» معرفی می‌کند و در ضمن معرفی می‌گوید آن را برای خزانه سلطان اعظم در روز شنبه ۲۹ صفر ۸۸۱ ق ساخته است اما تاریخ تألیف شرح مورد بحث ما ۱۰۵۹ ق می‌باشد.

ه - محمدبن محمدابن خاتون عاملی صاحب ترجمه قطب شاهی:

(مانند نمونه‌ای که در بالا ذکر شد) ظاهراً شکی باقی نمی‌ماند که نسخه معرفی شده یکی از مجلدات شرح میرزا حسن لاهیجی است.^۱

میرزا حسن لاهیجی مؤلف جمال‌الصالحین و متوفای ۱۱۲۱ ق می‌باشد و بنا به نقل الذریعة، ج ۱۳، ص ۳۴۹ «شرح مفصلی در سه جلد بر صحیفة دارد که ناقص مانده است» و نسخه‌های آن در کتابخانه میرزا حسین نوری صاحب مستدرک‌الوسائل موجود بوده است.^۲ در حالی که بنا بر مندرجات برگ دهم نسخه، این شرح دارای چهار جلد بدین تفصیل می‌باشد: جلد اول ظاهراً تا دعای سوم و جلد دوم از دعای ۲۹ الی ۳۱ و جلد سوم که همین نسخه باشد از دعای ۳۲ لغایت ۴۲ و چهارم از دعای ۴۸ تا پایان صحیفة را داراست.

اما در هر صورت تا پیدا شدن نسخه‌هایی از شرح لاهیجی، انتساب این شرح به او در حد یک نظر باقی خواهد ماند.

آغاز: «و کان من دعائه علیه‌السلام بعد الفراغ من صلوة اللیل لنفسه فی الاعتراف بالذنب. تطلق صلوة اللیل تارة علی الرکعات الثمان و اخری علی الاحدی عشرة باضافة رکعتی الشفق و مفردة الوتر و اخری علی الثلث عشرة باضافة نافلتی الفجر.»

انجام: «سخ بدینه‌الادیان و علی اهل بیته الذین ختم طاعتهم علی الانس و الجان و اقام بها اساس‌الدین و عماد الیقین و کھف الایمان». آغاز دعای ۲۷: «و کان من دعائه علیه‌السلام اذا اعترف بالتقصیر عن تأدیة الشکر اعترف بالشیء» اعترافاً اقر به علی نفسه و التقصیر یقال علی وجهین.»

نسخه‌ها: ۱ - آستان قدس رضوی، شماره ۱۱۷۲۰، نستعلیق و شکسته، اوائل سده ۱۲ هـ، نسخه مصحح، چهار برگ اول نسخه آسیب دیده، ۱۷۷ برگ، ۲۰ و ۲۱ سطر [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۵، صص ۳۲۴-۳۲۵]

در ۹ برگ ابتدای این نسخه قسمتی از آغاز شرح دعای اول صحیفة آمده که با سیاق شرح مذکور در بالا سازگار است و احتمالاً قسمتی از همان باشد که آغاز آن چنین است:^۳ «و کان من دعائه علیه‌السلام اذا ابتدا بالدعاء بدأ بالتحمید لله عزوجل والثناء علیه فقال الظاهر ان عنوان الادعية من کلام الرواة واحتمال کلام المعصوم علیه‌السلام بعید و قال بعض الاصحاب عکس ما قلناه یعنی اذا ارادوا الثناء والتحمید».

۵۸ - شرح صحیفة سجادیة (فارسی)

از: ؟

ترجمه و شرحی از مزجی بر صحیفة سجادیة که بعد از ذکر هر فقره، نکات و دقایق صرفی و نحوی و موارد ادبی آنها را مشخص می‌سازد و از جمله ممیزات و مختصات آن، نقل اضافات و کاستی‌های نسخ دیگر از جمله نسخه‌های شهیدین و ابن ادریس و کفعمی و در دو مورد از شیخ

۲ - ملک تهران، شماره ۱۹۷۰، نسخه ۱۰۵۹ ق، مجدول و مطال و صفحه اول سرلوح مذهب دارد، عناوین و نشانی‌ها شنگرف، ۲۹۰ برگ، ۱۷ سطر، در فهرست کسی به عنوان مؤلف ذکر نشده است [فهرست ملکه ج ۲، ص ۱۲۵]

۳ - مرعشی قم، شماره ۲۳۰۶، نستعلیق، علی بن زین‌الدین اویس‌القرنی، ۱۰۶۸ ق حسب‌الفرموده میرزا محمد اشرف در اورنگ‌آباد، در حاشیه تصحیح شده، متن با شنگرف نشانی دارد، ۲۸۲ برگ، ۱۵ سطر، در فهرست مؤلف ملامحمد سلیم رازی ذکر شده است. [فهرست مرعشی، ج ۶، صص ۲۸۹-۲۹۰]

۴ - مجلس شورای اسلامی، شماره ۸۳۰، نستعلیق خوب، عبدالرشید ۱۰۷۱ ق در لاهور، دارای تزئینات، مجدول، ۳۲۸ برگ، ۱۵ سطر، مؤلف محمدمتقی مجلسی معرفی شده است [فهرست مجلس، ج ۳، صص ۵۳-۵۴]

۵ - ملک تهران، شماره ۲۹۸۷، رساله اول مجموعه، نسخ و نستعلیق، علی بن یحیی بن حسن بن حسام بغدادی، چهارشنبه اول رجب ۱۰۷۷ ق، عناوین شنگرف، جدول دار، مؤلف افضح‌الدین محمد شیرازی آورده شده است [فهرست ملکه، ج ۶، ص ۱۸۱]

۵۹- شرح صحیفه سجاده (فارسی)

از:؟

در فهرست، هیچ توضیحی داده نشده است.

آغاز: «مخفی نماند که این صحیفه کامله مبارکه که بسیار عظیم الشان و جلیل‌القدر است».

انجام: «فمن صام ذلك اليوم كتب الله له صيام ستين شهرا الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام... بحق الحق والنبی المطلق، قدمت».

نسخه‌ها: ۱ - مجلس شورای اسلامی، شماره ۴۷۴۵، نستعلیق، محسن بن حاجی شریف رشتی، ۲۵ صفر ۱۰۹۶ ق، نشانی‌ها شنگرف نسخه حاشیه دارد، ۱۹۳ برگ، ۱۶ سطر [فهرست مجلس، ج ۱۳، ص ۱۲۴]

۶۰- شرح الصحیفة السجادية (عربی)

از:؟

شرح مزجی بسیار مفصلی است بر صحیفه سجاده که بیشتر در موضوعات ادبی و فلسفی به بحث می‌پردازد. در این شرح اهتمام زیادی به نقل اقوال و گفته‌های علمای مختلف گردیده و به مناسبت بحث‌های متعددی مطرح شده است.

مؤلف این شرح با وجود انتسابات متعدد، به درستی مشخص نیست؛ اما می‌توان گفت که حداقل تا سال ۱۱۰۳ ق^۲ زنده بوده و حداقل تا اوایل

محدث قمی در کتاب فوائدالرضویة، ص ۵۶۷ می‌گوید: «نزد من است شرح فارسی از صحیفه مکرمه سجاده صلوات الله علی منشیها که مضمون است که از مصنفات همین شیخ جلیل باشد و در آخر آن شرح نوشته شده: به اتمام رسید تألیف این ترجمه روز ۲۴ ربیع‌الثانی سنه ۱۰۵۹ در دارالسرور برهان‌پور من‌الله التوفیق».

شیخ آقابزرگ نیز همین نسخه را نزد شیخ عباس قمی دیده و در الذریعة، ج ۴، ص ۱۱۱ از آن یاد کرده است.

هرچند دلیل محکمی بر انتساب شرح به ابن‌خاتون نیز نداریم اما احتمال بیشتری می‌توان برای آن قائل شد زیرا وی مدت زیادی در هندوستان زندگی کرده است و این شرح نیز در هندوستان تألیف شده و نسخه‌هایی از آن در آن سرزمین موجود است.

و آقاحسین خوانساری: در فهرست کتابخانه غرب مدرسه آخوند همدان، ص ۱۴ با آوردن قید «گویا» احتمال داده‌اند که از تألیفات آقاحسین خوانساری باشد.

ز - محمدزمان نقوی سبزواری: در فهرست مشترک نسخه‌های خطی پاکستان، ج ۱۴، ص ۸۶۲ نسخه‌ای از این شرح در کتابخانه عمومی خیبرپور معرفی شده و در اطلاعات نسخه‌شناسی آن آمده که به خط مؤلف و در سال ۱۱۰۵ ق کتابت شده است و محمدزمان نقوی سبزواری را مؤلف کتاب ذکر کرده است. اما همان‌طور که می‌دانیم تاریخ تألیف این شرح قطعاً ۱۰۵۹ ق می‌باشد پس نه این نسخه، نسخه اصل است و نه سبزواری مؤلف آن.

ح - در فهرست کتابخانه مولانا آزاد دانشگاه اسلامی علیگر هند، ج ۱، ص ۱۵۴ مؤلف را بدون هیچ توضیحی «میرهادی» معرفی کرده‌اند.

ر. ک: الذریعة، ج ۴، ص ۱۱۱ و ج ۱۳، ص ۳۴۶. آغاز: «الحمد لله الاول ستایش مرخدای را که پیش از همه چیز است بلااول بکسر و تتوین و در نسخه ابن‌ادریس بفتح بلاتوین و ضایطه اینست که اگر اول افضل تفصیل باشد غیرمنصرفست».

انجام: «الهی بفضل و کرم خود برین عاصی که مترجم این ادعیه کریمه است و بحق صاحب این ادعیه و آباء کرام و اولاد اطهار او ببخشای و عرفان و رضوان نصیب کن آمین یارب‌العالمین و صلی‌الله علی خیر خلقه محمد و آله اجمعین الطیبین‌الطاهرین برحمتک یا ارحم‌الراحمین. به اتمام رسید تألیف این ترجمه روز جمعه بیست و چهارم ربیع‌الثانی سنه هزار و پنجاه و نه در دارالسرور برهان‌پور و من‌الله التوفیق».

نسخه‌ها: ۱ - آستان قدس رضوی، شماره ۳۲۰۰، نسخ، جمادی‌الاولی ۱۰۵۰ ق (البته این تاریخ قطعاً اشتباه می‌باشد زیرا تاریخ تألیف کتاب ۱۰۵۹ ق است)، عناوین شنگرف، برگ آخر نسخه آسیب‌دیده، ۳۷۸ برگ، ۱۴ سطر، در فهرست مؤلف مجهول معرفی شده است^۹ [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۵، صص ۳۲۰-۳۲۱ و ج ۲، ص ۳۲ ادعیه]

سیدعلی خان ادعا نموده که این شرح تماماً از کتاب او (ریاض السالکین) گرفته شده است و در نسخه‌ای - که شیخ آغابزرگ آن را دیده - از ابتدا تا انتها موارد مورد مدعای خود را مشخص کرده است. (له شرح الصحیفة فارسیاً الذی ادعی السید علی خان انتحاله من شرحه). بعد از طرح این ادعا، لبنانی درصدد جوابگویی و دفاع از خود برمی‌آید و شرحی به عربی در جواب سیدعلی خان و رد او قلمی می‌کند. (و رأیت قطعة من الشرح العربی للصحیفة الی آخر الدعاء الخامس و فیه تعریضات کثیرة علی الشارح المذنب)

حال آن که در شرح مورد بحث حتی نامی از سیدعلی خان برده نشده است تا چه رسد به نقل گفته‌ها و رد آرای او و همین می‌تواند دلیلی بر نادرستی این انتساب باشد. اما از طرف دیگر، نسخه‌ای از این شرح مشتمل بر دعاهای اول و دوم و چهارم و پنجم در کتابخانه آیت‌الله مرعشی وجود دارد که در فهرست تألیف دو نفر دانسته شده است: شرح دو دعای اول را به میرزاصیرالدین بن جمال‌الدین مرعشی نسبت داده‌اند و دعای چهارم و پنجم را از آن پسر او سید قوام‌الدین بن نصیرالدین مرعشی معرفی کرده‌اند.

درحالی که این انتساب نیز - مانند نسخه دانشگاه - دارای پایه و اساس محکمی نیست و تنها بر مبنای اعتماد به یادداشت روی برگ اول

دعای ششم صحیفة را شرح کرده است.^۸ استاد محمدتقی دانش‌پژوه در فهرست دانشگاه تهران، ج ۱۲، ص ۲۵۷۹ و ج ۱۳، ص ۳۰۳۰ این شرح را به محمدحسین بن حسن لبنانی سپاهانی (م ۱۱۲۹ ق) نسبت داده است. مأخذ او در این انتساب، یادداشت صفحه عنوان این نسخه است: «این چند جزو در شرح صحیفة کامله در دارالسلطنة اصفهان ابتیاع شد هرچه تجسس نمودیم شارحش مشخص نشد استاد کل فی العربیة ملا محمد بروجردی طاب ثراه تقریر فرمودند که ملا محمدحسین نامی در محله لبنان بوده است شرحی او نوشته بوده است مفقود گردیده بعد از مرحوم سیدعلیخان شرحی بر صحیفة نوشته است.»

شیخ آقا بزرگ سه بار در الذریعة از شرح لبنانی بر صحیفة یاد کرده است: یک بار در ج ۱۳، ص ۳۵۰ که آن را چنین معرفی کرده است: «شرح الصحیفة للمولی حسین بن المولی حسن الجیلانی الاصفهانی المتوفی سنة ۱۱۲۹ هـ والمدفون فی مقبرة الاغاحسین الخوانساری فی تخت فولاد و هوالذی اتهم بأخذ شرحه من شرح السید علی خان المذنب و وقع بینهما من الرد موقوف و رأیت شرح المذنب و قد کتب بخطه فی حواشیه و عین مواضع انتحال هذا الشارح موضعاً موضعاً من اوله الی آخره و رأیت قطعة من الشرح العربی للصحیفة الی آخر الدعاء الخامس و فیه تعریضات کثیرة علی الشارح المذنب و تاریخه تاسع محرم سنة ۱۱۱۲ هـ بخط السید ابی القاسم بن الحسن الموسوی و علیه بخطه حواشی من المصنف دام ظلّه و المظنون ان الکاتب هوالجد الاعلی لصاحب الروضات و هوابن اخت المولی حسین الجیلانی الشارح کما صرح فی الروضات و کانه الذی اثار الیه فی الریاض قال و لما بالغ السید علی خان فی الاتکار علی المولی حسین و سبه اخذ المولی حسین ثانیاً فی رد کلام السید علی خان فی اکثر مواضع شرحه المذكور و النسخة عندالسید زین‌العابدین اللواسانی فی طهران». و دیگر بار در ضمن معرفی ریاض السالکین به آن اشاره‌ای کرده است: «واخذالمولی محمدحسین بن المولی محمدحسن الجیلانی الاصفهانی اللبنانی فی شرحه الکبیر الفارسی علی مواضع من هذاالشرح فاطلع السید علی خان علی ذلك و بالغ فی الطعن علیه فأخذ المولی ثانیاً و ادرج فی کثیر من مواضع شرحه المذكور الرد علی کلام السید و لذا تعرض علیهالسید فی خاتمة ریاض السالکین بما لا یحسن نشره و اشاعته»^۹ همچنین در ج ۲۰، ص ۳۱۷ کتاب المزار از لبنانی را معرفی کرده در ادامه چنین می‌نگارد: «و له شرح الصحیفة فارسیاً الذی ادعی السید علیخان انتحاله من شرحه. قال فی الروضات أنه عندنا نسخته و هو فارسی و رأیته فی النجف عندالمیرزا محمدعلی الارودبادی اوله: [الحمد لله رب العالمین]».

از مجموع سخنان شیخ آغابزرگ چنین به دست می‌آید که لبنانی ابتدا شرحی مفصل به فارسی بر صحیفة نگاشته است پس از آن

۶ - مرعشی قم، شماره ۷۲۹۹، نسخ معرب و نستعلیق، سده ۱۱ هـ، در حاشیه تصحیح شده و از مؤلف حاشیه‌نویسی دارد، عناوین و نشانی‌ها شنگرف، این نسخه فقط شامل دعای سوم است، در فهرست مؤلف کتاب شناخته نشده است [فهرست مرعشی، ج ۱۹، ص ۹۰]

۶۱ - شرح صحیفه سجادیه (فارسی)

از: ؟

شرح مزجی است به فارسی بر صحیفه سجادیه که در فهرست احتمال داده شده «ریاض‌العابدین» از بدیع‌الزمان قهپائی باشد اما پس از مقابله نادرستی این انتساب مشخص گردید. آغاز موجود: «قوله علیه‌السلام و هذا مقام من استحیا لنفسه منک و سخط علیها و رضی عنک... یعنی و این است مقام و مجلس کسی که حیا کند از نفسش از تو و ساقط و غضبناک است بر نفس خود و راضی است از جناب مقدس تو.»

نسخه‌ها: ۱ - مدرسه امام عصر علیه‌السلام شیراز، شماره ۵۰، نستعلیق، محمدمعین بن محمد فصیح، شعبان ۱۱۰۵ ق، از آغاز افتادگی دارد و از دعای بعد الفراغ من صلاة اللیل آغاز می‌گردد، عناوین و نشانی‌ها شنگرف ۲۱۲ برگ [فهرست مدرسه امام عصر شیراز، ج ۱، ص ۵۸]

۶۲ - شرح الصحیفه السجادیة (عربی)

از: ؟

در فهرست توضیحی داده نشده است. آغاز موجود: «بیانا لما اصابنا فیه».

انجام: «یوحتمل ان یکون قوله من التفریط».

نسخه‌ها: ۱ - وزیری یزد، شماره ۲۴۹۳، رساله دوم مجموعه، ص ۳۷-۲۷۰، نسخ، غیاث‌الدین محمود شریف، شوال ۱۰۱۵ ق، ۱۱ سطر [فهرست وزیری، ج ۴، صص ۱۳۱۶-۱۳۱۷]

۶۳ - شرح الصحیفه السجادیة (عربی)

از: ؟

گزیده‌ای است از شروح میرداماد و علامه محمدتقی مجلسی و فیض کاشانی و حاج ابوتراب و محمدعلی فاضل استرآبادی و گفتار خود گزیننده که میان سال‌های ۱۰۵۵ ق (سال پایان تألیف تعلیق فیض کاشانی بر صحیفه) و ۱۱۲۸ ق (سال تحریر نسخه شرح حاضر) تألیف شده است. آغاز: «الحمدلله الذی شرع لنا مناجاته بالادعیة والأدکار».

انجام: «راجین نفعه و الحمدلله الذی صلی علی محمد و آله».

نسخه‌ها: ۱ - دانشگاه تهران، شماره ۶۳۱۸، نسخ، ۱۱۲۸ ق، نسخه در ۱۲۹۵ ق از آن محمدباقر زین‌العابدین خوانساری بوده است، ۲۱۲ برگ، ۱۴

نسخه انجام گرفته است که مضمون آن چنین می‌باشد: «شرح صحیفه‌العلامة المیرزا محمدنصیرالدین الحسینی المرعشی المتوفی سنة ۱۱۱۰» ویلیه شرح الصحیفه لولده العلامة السید قوام‌الدین محمد النسابة الحسینی المرعشی التجفی». و ما نیز دلیل دیگری بر تأیید یا رد آن نیافتیم اما حداقل می‌توان گفت که از مقایسه سبک نگارشی این ۴ دعا به دست می‌آید که همه آن از خامه یک نفر تراوش کرده است.

آغاز: «الحمدلله الاول بلا اول کان قبله الباء للملابسة والظرف مستقر اما صفة بعد صفة الله بتقدیر المتعلق.»

آغاز دعای سوم: «اللهم و حملة عرشک الذین لا یفترون من تسبیحک ولایسامون من تقدیسک قیل الوا و للابتداء او الاستیناف» انجام: «و جمله لباساً... ولینالوا به لذة و شهوة المنام النوم... و عن بعض المعتملة من ان اللذة».

نسخه‌ها: ۱ - دانشگاه تهران، شماره ۴۰۴۴، نستعلیق، ۱۱۰۳ ق، عناوین درشت و نشانی‌ها شنگرف، دارای حواشی یا نشان‌های «منه مدظله العالی، منه ادام الله فضله و زید عمره، منه مدظله» و مانند این‌ها، ۱۱۲ برگ، ۱۱ سطر، در فهرست مؤلف محمدهسین لبنانی معرفی شده است، از ابتدای شرح تا شرح جملات آغازین دعای ششم را دارد [فهرست دانشگاه تهران، ج ۱۳، ص ۳۰۳۰]

۲ - دانشگاه تهران، شماره ۳۵۵۸، نستعلیق، ۱۱۰۳ ق، نشانی‌ها شنگرف، با حواشی به امضاهای «منه مدظله العالی، منه مدظله، منه دام ظله، منه...» ۴۰ برگ، ۱۵ سطر، شامل شرح دعای سوم، در فهرست محمدهسین لبنانی مؤلف دانسته شده است [فهرست دانشگاه تهران، ج ۳، ص ۳۰۳۰]

۳ - مرعشی قم، شماره ۲۱۱، نسخ و نستعلیق، محمدتقی حسینی، جمادی‌الاول ۱۱۰۵ ق (پایان دعای دوم)، اواخر نسخه اوراق پارگی زیادی دارد، انجام افتاده، شامل دعاهاى اول، دوم، چهارم و پنجم، سطور مختلفه، در فهرست کتابخانه مرعشی شرح‌های اول و دوم از میرزاتصیرالدین بن جمال‌الدین مرعشی نسبت داده شده است (۱ پ - ۱۰۹ پ) و دعای چهارم و پنجم از سیدقوام‌الدین بن نصیرالدین مرعشی معرفی گردیده است (۱۱۰ پ - ۱۴۴ پ) [فهرست مرعشی، ج ۱، صص ۲۴۰-۲۴۱]

۴ - مجلس شورای اسلامی، شماره ۴۶۰۳، نسخ، قرن ۱۱ هـ، نسخه دارای حواشی است، ۱۸۲ برگ، ۱۷ سطر، دارای ۴ دعای اول صحیفه و شرح آن‌ها می‌باشد، در فهرست مؤلف آن ناشناخته معرفی شده است [فهرست مجلسی، ج ۱۲، ص ۳۱۴]

۵ - مدرسه سپهسالار تهران، شماره ۵۶۹۰، نستعلیق، سده ۱۲ هـ، دارای حواشی به نسخ، ۱۸۳ برگ، ۱۵ سطر، نسخه تا آخر دعای دوم را داراست، در فهرست مؤلف شناخته نشده است. [فهرست سپهسالار، ج ۵، ص ۲۰۶]

سطر [فهرست دانشگاه تهران، ج ۱۶، ص ۲۲۰]

۶۴- شرح صحیفه سجادیه (فارسی)

از: ؟

شرحی است مزجی همانند تعلیقه، در توضیح ۴ دعای اول صحیفه و قسمتی از دعای پنجم با استمداد از آیات شریفه قرآن.

مؤلف ابتدا قسمت زیادی از دعا را ذکر کرده، سپس به صورت مزجی به شرح و توضیح آن‌ها می‌پردازد؛ اما ظاهراً قصد داشته علاوه بر شرح، ترجمه‌ای سلیس و روان نیز از ادعیه ارائه دهد که موفق شده فقط ۲ سطر اول دعای اول را ترجمه نماید.

ر. ک: الذریعة، ج ۱۳، ص ۳۴۹، رقم ۱۲۸۵

آغاز: «الحمد لله الاول بلا بداية اول قبله کان... ولا یستل عما یفعل و هم یستلون. قوله علیه السلام الحمد لله الاول بلا اول کان قبله باید دانست که اول هر فعلی از افعال باید که ستودن پروردگار باشد تا آخر آن بخیر و خوبی باشد که جمیع افعال جوارح همیشه از فاعل عاقل مختار». انجام افتاده: «اللهم صل علی محمد و آل محمد و کدلنا و لاتکد علینا الخ کید مدعا اول باشد که جهت مصلحتی».

مقدار ترجمه نوشته شده: «سپاس مرخدای را که آغازست بی آغازی که بوده باشد مسن ازو و آن جا نیست که بپوده باشد بعد از وی انجامی نمی‌رسد دیده‌های بی‌تایان به دیدن او و فرومانده است از نعمت و همهای وصف‌کنندگان آورده به توانایی خود آفرینندگان را و تازه‌کاری کرده بر خواهش خود تازه‌کارکردنی».

نسخه‌ها: ۱ - آستان قدس رضوی، شماره ۳۲۰۲، نسخ و نستعلیق، سده ۱۱ هـ (قبل از ۱۱۵۴ ق)، عناوین قوله به سنگرف، ۵۲ برگ، ۳ سطور مختلف [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۵، صص ۳۲۳-۳۲۴ و ج ۲، ص ۳۲ ادعیه]

۶۵- شرح صحیفه سجادیه (فارسی)

از: ؟

شرح مفصلی است در چند جلد که ترجمه یکی از شروح عربی صحیفه می‌باشد با مطالبی اضافی و تحقیقاتی با عنوان «مترجم گوید» که در آن‌ها مطالبی از شیخ بهائی، علامه مجلسی، میرداماد و فیض کاشانی نقل شده و گویا مترجم از دانشمندان سده دوازدهم یا سیزدهم هجری باشد.

نسخه منحصر این شرح، جلد سوم کتاب است مشتمل بر شرح دعای هفتم تا شانزدهم و در پایان به جلد چهارم ارجاع داده شده است.

آغاز: «الدعاء السابع و کان من دعائه علیه السلام اذا عرضت له مهمة او نزلت به ملة و عند الكرب و بود از دعای آن حضرت علیه السلام که هرگاه که عارض شد او را همی یا نازل شد باو حادثه و نزد اندوه می‌گویند

عرض له الشیء یمرض از باب ضرب یعنی ظاهر شد».

انجام: «که اگر خواسته باشد بکند و اگر نخواسته باشد نکند و تقریر چنانست که هوالفعال لما یشاء الحاکم بما یرید زیرا که حکم بقضاء یرمی گردد بسوی قدرت و الله اعلم. هذا آخر المجلد الثالث و يتلوه المجلد الرابع من الدعاء السابع عشر ان شاء الله تعالى».

نسخه‌ها: ۱ - مرعشی قم، شماره ۳۴۷۹، نسخ، عناوین و نشانی‌ها سنگرف، دارای حاشیه‌نویسی از مؤلف و محمداسماعیل الحسینی، ۱۰۸ برگ، ۲۲ سطر [فهرست مرعشی، ج ۹، صص ۳۷۶-۳۷۷]

۶۶- شرح الصحیفه السجادیه (عربی)

از: ؟

شرح مزجی است بر صحیفه که به واسطه افتادگی از آغاز و انجام مؤلفش شناخته نشد.

آغاز افتاده: «فالاولی ان تقتصر فی ابطال الاحباط مطلقاً علی التمسک بموم تلك الايات كما ذکرنا واستدل الحضرة النصيرية علی ابطال الموازنة بوجهین احدهما انه لو فرضنا انه استحق المكلف خمس اجزاء».

انجام افتاده: «فلم لا يجوز ارتفاع الرجحان الذى هو مقتضى الذات بالغير ايضاً لانا نقول ليس التساوى مقتضى الذات فى الممكن و لو كان كذلك لما جاز ارتفاعه».

نسخه‌ها: ۱ - گلپایگانی قم، شماره ۱۶، رساله دوم مجموعه، صص ۳۹-۱۳۰، نستعلیق شکسته، از شرح دعای اول تا چند دعای آغاز صحیفه را شامل می‌شود، ۸۹ برگ، ۱۷ سطر [فهرست منتشر نشده]

۶۷ - شرح یکی از کلمات حضرت سجاد علیه السلام از صحیفه

سجادیه (عربی)

محمدبن عبدالله بن علی بحرانی (زنده در ۱۱۷۰ ق)

شرحی است بر عبارت «اللهم ان عادتك الاحسان و عادتي الاساءة فلا تغير عادتك بتغير عادتي» از دعای حضرت سجاد علیه السلام در روز عیدفطر بعد از فراغ از نماز (دعای چهل و ششم صحیفه سجادیه) ر. ک: طبقات اعلام الشيعة (الکواكب المنتثرة فى القرن الثانى بعد العشرة)، ص ۶۴۴

آغاز: «الحمد لله الذى ادار دوائر الاحسان علی اقصاب القوابل واطلع» انجام: «فان اجبت فانظر ثمة هذا ما تيسرلى الان ابرازة من خزانة».

نسخه‌ها: ۱ - دانشکده الهیات مشهد، شماره ۶۶۶، رساله اول مجموعه، نسخ و شکسته نستعلیق، چهارشنبه ۶ جمادى الثانی ۱۱۹۷ ق، نسخه مقابله شده، ۳ برگ، ۱۷ و ۲۱ سطر [فهرست دانشکده الهیات مشهد، ج ۱، صص ۴۶۳-۴۶۵]

قدر و اقتدار مولانا و مقتدانا و من به فی الشرعیات استادنا میر محمد صالح حسینی متعنا الله ببقائه و وجوده و افاض علی العالمین فیوضاته و تحقیقاته و مدالله ظله السامی الی یوم القيمة». همچنین از دیگر تألیفات موجود او فقط یک کتاب با عنوان «ترجمه ثواب الاعمال» را می شناسیم که نسخه خط مؤلف آن در کتابخانه آیت الله مرعشی به شماره ۶۲ در فهرست آن کتابخانه، ج ۱، صص ۷۳-۷۴ معرفی شده است. اما در فهرست کتابخانه آصفیه هند آمده که وی چند کتاب در سلوک و یک تفسیر نیز برای آیات معضلات قرآن مجید نوشته است.^۳

ر. ک: طبقات اعلام الشیعة (الکواکب المنتثرة فی القرن الثانی بعدالغشرة)، ص ۴۲۸.

آغاز جلد اول: «حمد شایسته ذاتی تواند بود که اشرف مخلوقات به زبان عجز از ثناء او بلا احصی ثناء علیک انت کما اثبت علی نفسک گویاست.»

انجام جلد اول: «در سلك تحرير و رشته ترقیم کشید از بضاعت مزجات و قلیل و اگر بعون الله و حسن توفیقہ صبح امید از ظلمت فنا طالع بوده باشد در شرح دعای صباح و مساء و مابقی خواهد کوشید... والله یهدی من یشاء الی طریق الرشاد.»

آغاز جلد دوم: «حمد مرخدای را که جاری شده است بامر او قلم و تعلیم کرده انسان را علم مالا یعلم و جمع کرده است در مابین نور و ظلم.»
نسخه ها: ۱ - آستان قدس رضوی، شماره ۹۷۹۹، نسخ احتمالاً به خط مؤلف، عناوین شنگرف، اوراق آغاز و انجام وصالی شده، ۴۲۶ برگ، ۱۹ سطر این نسخه شامل جلد اول کتاب است [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۵، صص ۳۲۵-۳۲۷]

۲. ملک تهران، شماره ۴۰۶۰، نستعلیق، مؤلفه ۲۲ ربیع الثانی ۱۱۱۷ ق، عناوین و نشانی ها شنگرف، ۲۹۹ برگ، ۲۱ سطر، این نسخه شامل جلد دوم کتاب است [فهرست ملک، ج ۳، صص ۵۱۳-۵۱۴]

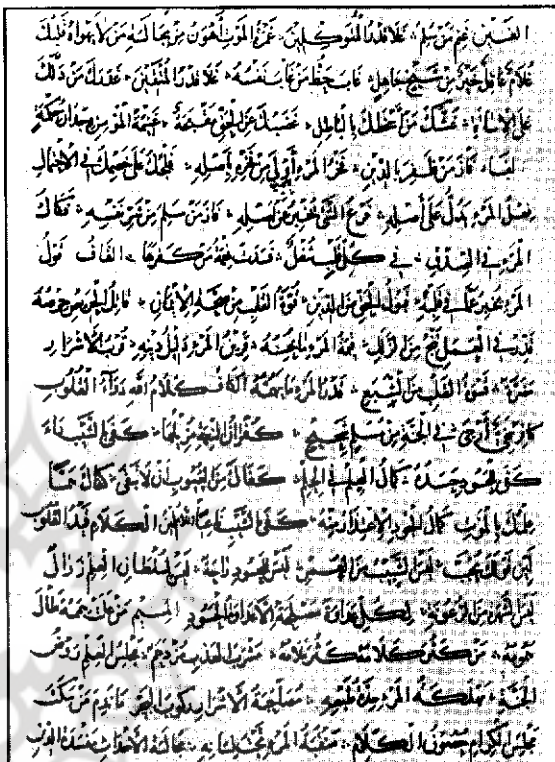
۳ - کتابخانه آصفیه هند، شماره ۲۸۳ ادعیه، نسخ، محمدکاظم حسین، ۱۱۱۵ ق، ۲۳۰ برگ، ۲۳ سطر، شامل جلد اول کتاب [فهرست مشروح بعض کتب نفیسه قلمیه مخزونه کتب خانه آصفیه سرکار عالی، حصه اول، ص ۲۰]

۶۹- الصحیفة السجادية الثانية (عربی)

شیخ محمدبن حسن حر عاملی (م ۱۱۰۴ ق)

کتاب شامل ۶۵ دعا از دعاهای مروی از حضرت سجاد علیه السلام می باشد که در صحیفه کامله سجادیه نیامده است به نقل از کتب معتبر شیعه همچون من لایحضره الفقیه، کافی، مصباح کفعمی، مصباح المتجهد مهج الدعوات و... که در رمضان ۱۰۵۳ ق تألیف آن به پایان رسیده است.

اولین دعای آن و کان من دعائه علیه السلام فی مناجاة التائبین (با

۶۸- شفاء الصدور فی شرح الزبور (فارسی)

سیدعبدالرحیم بن محمد حسینی موسوی شهرستانی (قرن ۱۱ هـ)
این شرح، از شروع مفصل توضیحی بر صحیفه سجادیه به زبان فارسی است. روش مؤلف بدین ترتیب است که ابتدا فقره ای از دعا را نقل و آن گاه ذیل عناوین «بدان که - تحقیق» توضیحات لازمه را در چند مقاله یا مطلب بیان نموده و در انتها در عنوان «مؤلف گوید» نظر خویش را متذکر شده است. وی این کتاب را به نام شاه سلطان حسین صفوی (۱۱۰۵-۱۱۳۵ ق) معنون داشته است. جلد اول آن شامل شرح ادعیه «تحمید حق تعالی، الصلوة علی رسول الله، الصلوة علی حملة العرش، فی ذکر آل محمد، الصلوة علی اتباع الرسل، الصلوة علی آدم و دعاؤه لنفسه» می باشد که به تاریخ رجب ۱۱۱۵ ق تحریر شده است و جلد دوم از ادامه ادعیه یعنی دعای صباح آغاز و تا دعاؤه لولده ادامه می یابد که در ۱۱۱۷ ق نگاشته شده است.

از زندگانی مؤلف شرح اطلاع چندانی در دست نیست؛ جز این که خود وی در برگ دهم نسخه آستان قدس رضوی یکی از اساتید خود را چنین معرفی می کند: «او اجازه داده است این بضاعت را استاد محقق مدقق که جمع کرده است مابین شرف و بهاء و محاسن صوری و معنوی، جامع معقول و منقول، حاوی فروع و اصول فرید عالی مقدار و سیدصاحب

- آغاز: الہی البستنی الخطایا ثوب مذلتی) است.
- شیخ حر در ابتدا قصد داشته مقدمه‌ای مفصل در ذکر احادیث وارده از معصومین علیهم‌السلام در آداب دعا بر کتاب بیفزاید اما به درخواست دوستان، برای آن که به درازا نینجامد و خسته‌کننده نباشد آنها را از کتاب حذف کرده و فقط به ذکر ادعیه حضرت سجاد علیه‌السلام بسنده نمود.
- ولی در نسخه شماره ۹۶۷۵ آستان قدس رضوی این مقدمه موجود می‌باشد که نشان می‌دهد مقدمه در مسوده مؤلف موجود بوده اما به هنگام بیاض نمودن کتاب، شیخ آن‌ها را انداخته است و نسخه آستان قدس به احتمال بسیار زیاد از نسخه مسوده مؤلف - بلاواسطه یا با واسطه - کتابت شده که شامل مقدمه نیز می‌باشد. مؤید این نظر، سخن صاحب کشف‌الحجج و الاستار می‌باشد که در نسخه خط شیخ حر، این مقدمات را دیده بوده است.
- این مقدمه در ۹۱ فصل در احادیث وارده از معصومین علیهم‌السلام در آداب دعاء و داعی و استحباب و فضل و ثواب آن گردآوری شده که عناوین بعضی از فصول چنین است: «فصل: یحرم الاستکبار عن الدعاء... يستحب الاکتار من الدعاء... يستحب اختيار الدعاء علی غیر من العبادات المستحبة... يستحب اختيار الدعاء عقیب الفریضة...»
- رک: الذریعه، ج ۱۵، ص ۱۹؛ کشف‌الحجج و الاستار، ص ۳۶۶؛ ایضاح‌المکتون، ج ۲، ص ۶۵ آغاز: «الحمد لله المجیب من دعاه القریب ممن نجاه الذی جعل الدعاء جنۃ واقیة و جنۃ باقیه وعدۃ الداعی.»
- انجام: «یا رباه صلی علی محمد و آل محمد فی الآخرة و الاولى یا رباه لا تحرمننا شفاعته غدا یا رباه صل علی الملائکة السعداء و الانبیاء و الشهداء و الحمد لله رب العالمین.»
- چاپ‌ها: ۱- بمبئی، ۱۳۱۱ ق، سنگی.
- ۲- قاهره، مطبعة النیل، ۱۳۲۲ ق / ۱۹۰۴ م، با حواشی و تعلیقات و توضیحات از محسن بن عبدالکریم بن علی حسینی عاملی، ۳۱۱ صفحه.
- ۳- قم، مکتبة‌التقلین القرآن و العترۃ، رمضان ۱۳۹۸ ق، با مقدمه مصطفی نورانی، افسست از چاپ قبلی، ۳۱۱+۷ ص.
- نسخه‌ها: ۱- کتابخانه و موزه سالار جنگ - حیدرآباد هند، شماره ۱۴۴۶، نسخ زیبا، جمادی ۱۰۷۶ ق، شنگرفه دارای یادداشت‌هایی از اعجاز حسین کنتوری و میرعلی خان سالار جنگ در کلکته به سال ۱۳۰۲ ق، دارای کرم رطوبت، اوراق رطوبت دیده، نسخه ترمیم و صحافی شده است.
- ۲- کتابخانه و موزه سالار جنگ - حیدرآباد هند، شماره ۱۵۳۷، نسخ زیبا، قرن ۱۱ هـ، نسخه دارای تزیینات است، مجدول با سیاه و زر، دارای
- کرم‌خوردگی و رطوبت، آغاز افتاده [همان مأخذ قبلی، ج ۵، صص ۶۵-۶۴] ۳- آستان قدس رضوی، شماره ۹۶۷۵، نسخ، اواخر سده ۱۱ هـ، نسخه مصحح و مقابله شده، عناوین شنگرفه، نسخه از قسمت‌های مختلف افتادگی دارد، ۱۵۸ برگ، ۱۵ سطر، مقدمه را نیز شامل می‌شود که در سایر نسخه‌ها موجود نیست [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۵، صص ۳۲۹-۳۳۰].
- ۴- وزیری یزد، شماره ۲۷۸۲، رساله دوم مجموعه، صص ۱۵۰-۳۱۸، نسخ، محمدابراهیم حسینی، شوال ۱۱۳۰ ق، عناوین و نشانی‌ها شنگرفه، مجدول، ۱۲ سطر [فهرست وزیری، ج ۴، ص ۱۴۲۵]
- ۵- مرعشی قم، شماره ۶۹۰۰، رساله اول مجموعه، صص ۲-۳۱، نسخ، علی بن علی شوشتری، نیمه ربیع‌الثانی ۱۱۶۶ ق، عناوین و نشانی‌ها شنگرفه، سطور مختلف [فهرست مرعشی، ج ۱۸، صص ۹۴-۹۵]
- ۶- آیت الله فاضل خوانساری - خوانسار، شماره ۳۹۰، نسخ معرب، قرن ۱۲ هـ، عناوین شنگرفه تصحیح شده، بعضی اوراق مرمت شده، آغاز و انجام افتاده، ۲۳۴ برگ، ۱۵ سطر، در فهرست اشتباهاً با عنوان «الصحیفة السجادية الرابعة» معرفی شده است [فهرست آیت‌الله فاضل خوانساری، ج ۲، صص ۷۲-۷۳]
- ۷- عبدالوهاب فرید تنکابنی - رامسر (خصوصی)، بلون شماره، محمدجعفر بن علی نقی، ربیع‌الاول ۱۲۲۳ ق (قسمت نونویس)، در حواشی شرح مختصر و معنی بعضی از عبارات موجود است، انجام و آغاز افتاده، ۱۳ سطر [نشریه نسخه‌های خطی، دفتر ۷، صص ۷۸۸]
- ۸- گلپایگانی قم، شماره ۳۳۹، نسخ معرب، احمدبن حاجی حسین خوانساری، قرن ۱۳ هـ، بعد از کتاب متفرقات مختلفی نوشته شده است، ۱۲۴ برگ، ۱۵ سطر [فهرست منتشر نشده]
- ۹- وزیری یزد، شماره ۴۷۳، ثلث درشت، سده ۱۳ هـ، ۱۰ برگ آغاز نسخه را موربانه خورده، ۷۶ برگ، ۱۵ سطر [فهرست وزیری، ج ۱، صص ۴۱۸]
- ۱۰- دانشگاه تهران، شماره ۱۲۰۴، رساله اول مجموعه، صص ۲-۲۰، نسخ، عناوین و بعضی از لغات در بین سطور به فارسی ترجمه شده است با خط نستعلیق شنگرفه، ۱۰ سطر [فهرست دانشگاه تهران، ج ۶، صص ۲۳۱۰]
- ۷۰- الصحیفة السجادية الرابعة (عربی)
میرزا حسین بن محمدتقی نوری طبرسی (م ۱۳۲۰ ق)
۷۷ دعا از دعاهای حضرت سجاد علیه‌السلام می‌باشد که در صحیفة کامله و صحیفة دوم و صحیفة سوم نبوده و در چهارشنبه ۲۹ محرم ۱۲۹۹ ق نگارشش به پایان رسیده است.
اولین دعای آن فی‌المناجات (با آغاز: الہی طلال مانامت عینای) و

[CATALOGUE of the ARABIC MANUSCRIPTS IN the SALAR JUNG MUSEM and LIBRARY, VOL.۱.۷, P.۶۴]

۲- کتابخانه و موزه سالار جنگ - حیدرآباد هند، شماره ۱۵۳۷، نسخ زیبا، قرن ۱۱ هـ، نسخه دارای تزیینات است، مجدول با سیاه و زر، دارای

اما ظاهراً این شرح نیز ناتمام مانده و فقط تا دعای چهارم آن نوشته شده است. امیرمحمد حسین بن محمد صالح خاتون آبادی (شاگرد علامه مجلسی) بنا به وصیت خود علامه پس از رحلت او درصدد برآمد که به اتمام این شرح بپردازد چنان که در فهرست تألیفات علامه مجلسی نوشته است: «و این حقیر بنا به وصیت آن مرحوم مبرور شروع در اتمام آن نموده‌ام و الحال بحمدالله تعالی شرح یک دعا نوشته شده است امید چنان است که خدای تعالی به زودی توفیق اتمام دهد.»^{۱۳} ولی هم اکنون اطلاعاتی از چگونگی این تکمیل نداریم.

این کتاب در بعضی منابع با عنوان «الفوائد الطریفة» نیز خوانده شده است که همین مسئله موجب بروز اشتباهی برای شیخ آغابزرگ تهرانی در الذریعه گردیده است زیرا وی در ج ۱۶، ص ۱۳۸ (ذیل عنوان الفوائد الطریفة) آن را برای محمدباقر بن محمد تقی مجلسی می‌داند اما در همان جلد ص ۳۴۷، الفوائد الطریفة را کتابی دیگر قلمداد کرده و آن را به پدرش، محمدتقی مجلسی منسوب کرده است که قطعاً صحیح نیست و هر دو عنوان نام شرح محمدباقر مجلسی می‌باشد.

ر.ک: الذریعة، ج ۱۶، ص ۱۳۸ و ۳۴۷ و ج ۱۳، صص ۳۴۷-۳۴۸؛

آغاز: «ربّ اشرح لی صدری و یسر لی امری و احل عقدة من لسانی یقفهوا قولی. الحمد لله الذی و شخّ قلوب اولیائه المحبّین بانوار معرفته.» انجام: «و الجامع لانواع الخیر و الشرف و الفضائل و فی غیر اسمائه تعالی الکریم علی غیره العزیز علیه المقرب لیدیه و الکریم ایضاً الصفوح.» چاپ‌ها: اصفهان: کتابخانه علامه مجلسی، ۱۴۰۷ ق، تحقیق: سیدمهدی رجایی، ۳۴۴ ص.

نسخه‌ها: ۱- محمود فرهاد معتمد - تهران (خصوصی)، شماره ۴۷، نسخ، محمدبن احمد حسینی، سده ۱۱ هـ. عناوین و نشانی‌ها شنگرف، ۲۰ سطر [نشریه نسخه‌های خطی، دفتر ۳، ص ۱۸۸]

۲- مرعشی قم، شماره ۹۰۰۱، رساله اول مجموعه، ص ۱-۱۲۷، نسخ، محمدباقر بن محمد مهدی مشهدی، ۱۱۱۳ ق، عناوین و نشانی‌ها شنگرف ۱۶ سطر [فهرست مرعشی، ج ۲۳، ص ۱۶۱]

۳- آستان قدس رضوی، شماره ۸۴۳۵، نستعلیق، در ۱۱۰۳ یا ۱۱۳۰ ق در ملکیت ابوالفضائل نائینی بوده‌است، عناوین شنگرف، سرلوح، مجدول، ۱۳۴ برگ، ۱۷ سطر [فهرست آستان قدس رضوی ج ۶ ص ۲۷۴]

۴- مرعشی قم، شماره ۸۴۹۱، نسخ، سده ۱۲ هـ، عناوین شنگرف، برگ اول نو نویسی، ۱۵۰ برگ، ۱۷ سطر [فهرست مرعشی، ج ۲۲، ص ۱۳۹]

۷۲. الفوائد الشریفة فی شرح الصحیفة (عربی)

تقی‌الدین ابراهیم بن علی کفمی (م ۹۰۵ ق)

آخرین آن‌ها نیز فی المناجات (با آغاز: الیک یا ربّ قد وجهت حاجتی) است.

ر.ک: الذریعة، ج ۱۵، ص ۲۰

آغاز: «الحمد لله الذی جعل الدعاء سهماً یصطاد به سوارالمهام و سیفا یختطف به نفوس الفجرة الطغام و کهفا.»

انجام: «وقال فی آخر الفصل تم ما اختصرنا من الادعية فی هذا الشهر الشریف و هی کثیرة جداً من ارادها فعلیه بکتاب عمل شهر رمضان تألیف السید الجلیل رضی‌الدین علی بن طاووس الحسنی ختم الله له بالحسنی و لنا بمحمد خاتم النبیین و آله الطاهیرین صلوات الله علیهم اجمعین.»

چاپ‌ها: ۱- تهران، ۱۳۱۲ ق،^{۱۴} خط زین العابدین محلاتی، چاپ سنگی، ۱۵۲ صفحه.

۲- قم، مکتبه الثقلمین القرآن و العترة، ۱۳۹۸ ق، افست از چاپ قبلی. نسخه‌ها: ۱- مرعشی قم، شماره ۱۶۷، نسخ زیبا، ۱۳۱۱ ق، مقابله و تصحیح شده در رجب همان سال نزد علی‌اکبر بن علی بن ابی‌القاسم بن عیسی بن حسن، ۵۲ برگ، ۱۶ سطر [فهرست مرعشی، ج ۱، ص ۱۸۵]

۷۱. الفوائد الطریفة فی شرح الصحیفة الشریفة (عربی)

علامه محمدباقر بن محمدتقی مجلسی (م ۱۱۱۱ ق) شرح مختصری است بر صحیفة سجادیه با عناوین «قوله - قوله». علامه در بیان علت تألیف کتاب چنین نوشته است: «و لما کانت الصحیفة السجادیة... من اعظم الدعوات الماثورة شائاً و افصحها بیاناً و اصحها سنداً و اضبطها متناً و اشملمها للمطالب و اوعاها للمأرب تصدی و الذی العلامة قدس الله رمسه... ان یکتب علیها شرحاً یوضح غوامض اسرارها و یکشف عن جنایا استارها فشرع فی شرحین بلغة العرب و الفرس لتعم المنافع و تشمل الفوائد اذکانت همته قدس الله سره مقصورة علی بسط الموائد و نشر العوائد لكل غایب و شاهد فکتب علی دعوات قليلة منها شرحین شافیین... فلم یمهله الاجل لاتمامها... و کان قدس الله روحه کثیراً ما یوصینی باتمام مؤلفاته و اکمال مصنفاته فاردت ان انتم شرحیه جاریاً علی ماجری فیهما من البسط فی البیان بحسب الطاقه و الامکان و لکن منعی عنه توزع البال و تشتت الحال و ایضاً فانّ طباع اهل زماننا لتصر همهم مجبولة علی المختصرات حائدة عن المطولات و لقد کنت کتبت علیها فی مآلف الزمان تعلیقات و جیزة فاردت ان اجمعها و احزرها مقتصراً علی حلّ المشکلات و بیان ما خفی من اللغات مقنعاً عن التطویلات بالاشارات معبراً عن الفوائد الکثیرة باوجز العبارات فایتیت به بفضل ربّی خیراً مآلردت و سمّیته بالفوائد الطریفة فی شرح الصحیفة الشریفة.»

لغات پرداخته است.

ر.ک: الذریعه، ج ۱۳، ص ۳۵۷؛ کشف الحجب و الاستار، ص ۳۴۱. آغاز: «اما بعد حمدالله على آلائه و الصلاة والسلام على نبينا محمد و آله.»

آغاز افتاده [نسخه سریزدی]: «هو الباء للملابسة اولللسبية و الاضافة بيانية... و كان من دعائه عليه السلام اذا ابتدا بالدعاء بالحمدلله عز و جل و الثناء عليه فقال الواو للاستيناف قال الخليل فى جمل الاعراب.»
انجام: «هو التقدير من اصبح له ثقة او رجاء غيرك فلست مثله فقد اصبحت و انت ثقتى و رجائى الحمدلله رب العالمين و الصلوة والسلام على محمد و آله الطاهرين اما بعد يقول المذنب الراجى عبدالباقى قد وقع الفراغ من تسويده فى صبح يوم الثلاثاء من شهر محرم الحرام سنة عشرومائه بعد الف... فى بلدة كشمير.

هزار شکر که شرح صحیفه گشت تمام

بدان صفت که دبیر فلک ستود مرا

ز پیر عقل چو تاریخ خواستم گفتا

ملک در اوج فلک آفرین نمود مرا

تحت تمام شد.»

نسخه‌ها: ۱- کتابخانه سریزدی - یزد، شماره ۱۳۴۰، رساله اول مجموعه [تشریح نسخه‌های خطی، دفتر ۴، صص ۴۲۸-۴۲۹]

۷۶- لوامع الانوار العرشية فى شرح الصحيفة السجادية (عربی)

سیدمحمد باقر بن محمد ملاباشی موسوی شیرازی (م ۱۲۴۰ ق) شرح مفصل، دقیق و مهمی است بر صحیفه سجادیه در دو جلد، مؤلف قبل از شروع به شرح ادعیه، سند صحیفه را مفصلاً مورد بحث قرار داده و پس از آن به ترتیب به شرح دعاها پرداخته و هر دعایی را در یک لمعه مخصوص (جمعاً ۵۴ لمعه) قرار داده است. هر لمعه‌ای دارای خطبه‌ای مستقل، موافق مضامین آن دعا می‌باشد و در پایان همه آن‌ها تاریخ دقیق تألیف لمعه ذکر شده است. لمعه اول در شب دوشنبه ۲۴ صفر ۱۲۲۹ ق و لمعه ۵۴ عصر شنبه ۱۲ شعبان ۱۲۳۲ ق به پایان رسیده است. ملاباشی در مقدمه شرح، شکایت زیادی از بدی روزگار وضع مردم می‌کند و اظهار می‌دارد که برای فرار از آنها و جلوگیری از اضطراب به وجود آمده در قلب و دلش و همچنین صفاگرفتن جان و رسیدن به امور حقیقی و نورانی به شرح صحیفه سجادیه پرداخته است. وی در پایان لوامع، آن را این‌گونه توصیف کرده است: «ان لا یغفلوا عن دقائق مبانیه، و حقایق معانیه و فنون بدایعه و مارتحت به فقراته من المسائل الكلامية و العقائد الاسلامية و العلوم الحکمية و المعارف العرفانية و ما انطوت علیه من الأسرار الجبروتية و الرموز الملکوتية و الدقائق التنزیلية و الحقائق التاویلیة المتعلقة بهذا التنزیل السماوی و لمعری ان نفایس تحقیقات

کفعمی در کتاب «بلدالامین و درع الحصین»، تمام متن صحیفه را به روایت خود از روی نسخه‌ای که از خط علی بن سکون کتابت شده و آثار مقابله ابن ادریس و اجازه عمید الرؤسا بر آن بوده، نقل کرده است و حاشیه‌هایی توضیحی و لغوی با عناوین «قوله» بر آن افزوده و در مجموع «الفوائد الشریفة فی شرح الصحیفة» نامیده است. در آخر آن نیز فهرستی از کتب دعا را درج کرده است.

با این توضیحات مشخص می‌شود که «الفوائد الشریفة» حاشیه‌ای جداگانه بر صحیفه نیست بلکه قسمتی از بلدالامین کفعمی می‌باشد. به همین دلیل ذکر نسخه‌های آن مربوط به بحث ما نمی‌باشد. کفعمی غیر از این حاشیه، شرح دیگری نیز بر صحیفه نگاشته از آن، کاملتر و معروف‌تر بوده و به الفوائد الطریفة موسوم می‌باشد ولی تاکنون نسخه‌ای از آن شناسایی نشده است.

ر.ک: الذریعه، ج ۱۳، ص ۳۴۶ و ج ۱۶، ص ۳۴۳ و ۳۴۶.

۷۳- فهرست صحیفه سجادیه (فارسی)

از؟

نظم فهرست صحیفه سجادیه به فارسی و از آن سراینده‌ای شیعی می‌باشد. نگارنده آن شناخته نشد اما فقط از محمدبن صفی‌الدین احمد حزین کاشانی (م ۱۱۷۰ ق) کتابی در نظم صحیفه سجادیه می‌شناسیم که شاید از همو باشد. ر.ک: طبقات اعلام الشیعه (الکواکب المنتهه فی القرن الثانی بعد العشرة)، ص ۶۵۹]

نسخه‌ها: ۱- دانشگاه تهران، شماره ۳۱۰۹، رساله پانزدهم مجموعه، ص ۱۱۳-۱۱۶، نسخ و نستعلیق، سده ۱۳ و ۱۴ هـ، ۱۵ سطر [فهرست دانشگاه تهران، ج ۱۱، ص ۲۰۶۵]

۷۴- کلمات مخزونه

علی محمدبن محمدحسن میانجی آذربایجانی (قرن ۱۳ هـ)

شرح دعای «اللهم اخلصت بانقطاعی الیک» (دعای ۲۸ صحیفه سجادیه) که به نام ناصرالدین شاه (۱۲۶۴-۱۳۱۳ ق) و میرزا محمدسعید خان مؤتمن السلطان در آذربایجان نوشته شده است.

نسخه‌ها: ۱- دانشگاه تهران، شماره ۸۸۱، نسخ، سده ۱۴ هـ، گویا اصل است نشان شنگرفه انجام افتاده، ۶۵ برگ، ۱۲ سطر [فهرست دانشگاه تهران، ج ۱۷، ص ۲۴۲]

۷۵- لغات صحیفه (عربی)

محمدعبدالباقی

شرحی است بر صحیفه با عناوین «قوله - قوله» که در بامداد روز سه‌شنبه محرم ۱۱۱۶ ق در کشمیر به اتمام رسیده و بیشتر به توضیح

نسخه افتاده است، ۴۰۷ برگ، ۳۱ سطر [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۵، صص ۴۱۸-۴۱۹]

۳- حاج سیدمحمدباقر آیه‌اللهی مشهور به عالم - شیراز (شخصی)، بدون شماره، نسخ زیبا، حاج ابوطالب شیرازی، ۱۳۴۵ ق، در حاشیه تصحیح شده است، قبل از کتاب شرحی در احوال مؤلف به قلم مالک نسخه به تاریخ ۲۲ شعبان ۱۳۹۴ ق نوشته شده است، این نسخه جلد اول و شامل ۲۵ لمعه اول می‌باشد، ۲۸۵ برگ، ۲۹ س؛ عکس این نسخه به شماره ۱۸۳ در کتابخانه آیت‌الله مرعشی قم نگهداری می‌شود، [فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه آیت‌الله مرعشی، ج ۱، صص ۱۶۶-۱۶۷] همچنین عکس دیگری از این نسخه در آستان قدس رضوی موجود است.^۳

۷۷- ملحقات الصحیفة السجادية (عربی)

محمدباقر بن محمدتقی مجلسی (م ۱۱۱۰ ق)

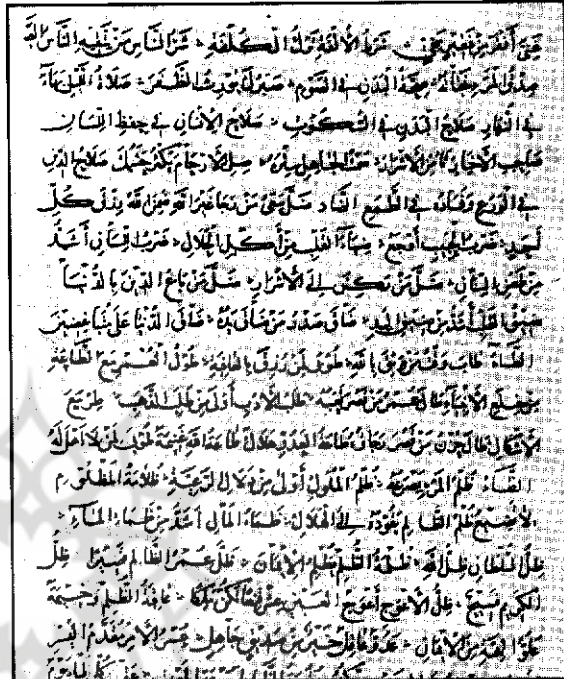
شامل ۱۱ دعا از ادعیه حضرت سجاد علیه‌السلام می‌باشد که در صحیفه کامله نیامده و علامه مجلسی دو دعای آن را از کتاب بلدالامین کفعمی و ۹ دعای دیگر را به نقل از نسخه‌ای قدیمی از صحیفه که سندی جز سند مشهور داشت گردآورده است.

این ادعیه عبارتند از: دعائه علیه‌السلام فی الكرب و الاقالة (که فقط فقرة اول دعا ذکر شده)، فی طلب السعادة (باغاز: اللهم لا تخیب رجاء هو منوط بک)، فی الشکوی (باغاز: اللهم قد اكدی الطلب)، فی الصلوات علی النبی صلی الله علیه و آله و سلم، فی الصلوة علی آدم، فی التحمید، فی استجابته و قبوله و آیاه بالاسعاف، دعایی با آغاز: الهی لک ترهب المتربهون، اذا اصبح، دعایی با آغاز: اللهم انی اعود بک ان تحسن فی لوامح العیون، بعد صلوة اللیل، اذا عرضت له مهمة. ر.ک: الذریعة، ج ۲۲، ص ۲۰۰.

آغاز: «الحمد لله كما هواهله و صلی الله علی نبیه المصطفی محمد و آله. اما بعد فیقول الفقیر الی عفو ربه الغافر محمدبن محمدتقی المدعو بیا قرعفی الله عن جرائمها انی لما وجدت فی الروایة التي اوردها الشيخ.» انجام: «اللهم انک قد احصیت ذنوبی فاغفرها لی و عرفت حوائجی فاقضها لی و اصلحنی بملک الذی لا یعلمه احد من الناس غیرک یا رحم الراحمین.»

نسخه‌ها: ۱- دانشگاه تهران، شماره ۲۹، رساله دوم مجموعه، ص ۱۲۳-۱۳۵، نسخ عالی زین‌العابدین ساوجبلاغی، ۱۰۹۹ ق، عناوین و نشانی‌ها شنکرف، ۱۲ سطر [فهرست دانشگاه تهران، ج ۱، ص ۲۲۴]

۲- آستان قدس رضوی، شماره ۱۱۹۸۳، رساله اول مجموعه، نسخ و نستعلیق، حدود سده ۱۲ هـ، نسخه مصحح و معلق به حواشی توضیحی فارسی، مجلول، عناوین شنکرف، ۲۴ سطر [فهرست آستان قدس

کاعین اللؤلؤ و المرجان و عرایس تدقیقات لم یطمثهن انس و لاجان و محذرات اسرار.»

ر.ک: الذریعة، ج ۱۳، ص ۳۴۷ و ج ۱۸، ص ۳۶۲؛ طبقات اعلام الشیعة (الکرام البررة فی القرن الثالث بعد العشرة)، ج ۱، ص ۱۹۰؛ ریحانة الادب، ج ۱، ص ۲۰۳؛ فارسنامه ناصری، ۱۳۶۷ ق، ج ۲، ص ۱۰۹۷. آغاز: «الحمد لله الذی کان مختفياً فی غیب الهویة فی مرتبة الاحدیة و بالحب طلع شمس الحقیقة من افق الاسماء و الصفات.»

آغاز لمعه ۲۷: «الحمد لله الذی حصن ثغور المسلمین بحبیبه اشرف المرسلین و حرزة الاسلام والذین بنیبه خاتم النبیین و الصلوة والسلام علیه و آله سیما وصیه الذی هو قاتل المشرکین.»

انجام: «ای من الفتن المضلة و لما کان من الفتنة ما هو خیر و شر کما قال سبحانه و نبلوکم بالبشر و الخیر فتنة سال علیه‌السلام النجات من مضلات الفتن.»

نسخه‌ها: ۱- مجلس شورای اسلامی، شماره ۷۱۶۳، نسخ، علی بن محمد طاهر بهبهانی، جمعه ۱۵ شوال ۱۲۳۲ ق، از آغاز شرح اسناد صحیفه را داراست، عناوین شنکرفه دارای تملک فرهاد میرزا در اول شعبان، ۱۳۰۱ ق، ۵۶۰ برگ، ۲۷ سطر [فهرست مجلس، ج ۲۵، صص ۱۷۰-۱۷۱]

۲- آستان قدس رضوی، شماره ۹۳۲۰، نسخ، علی بن محمد طاهر بهبهانی، جمادی‌الآخر، ۱۳۳۳ ق، نسخه مصحح و مقابله شده، برگ اول

رضوی، ج ۱۵، صص ۴۳۱-۴۳۳]

۳- مرعشی قم، شماره ۵۴۴۴، رساله ۵ مجموعه، صص ۱۲۵-۱۳۲، نسخ ۳ شعبان ۱۳۰۰ ق، میرزا محمدقمی نسخه را مقابله کرده و گویا همو کاتب بوده، عناوین شنگرف یا نانوشته، ۱۳۲ برگ، سطور مختلف [فهرست مرعشی، ج ۱۴، صص ۲۲۸] در این نسخه بعد از ملحقات صحیفه مجلسی، طرق و اسناد وی در روایت صحیفه نیز ذکر شده که این قسمت اشتباهاً جزء رساله ملحقات محسوب شده و در فهرست انجام آن به عنوان انجام ملحقات علامه مجلسی درج شده است.

۴- مؤسسه تحقیقاتی دارالحدیث قم، شماره ۵۹، رساله دوم مجموعه، صص ۱۰۱-۱۱۹، نسخ، برگها رطوبت دیده‌اند و جوهر بعضی از صفحات پخش شده است، عناوین شنگرف، ادعیه عرب، ۹ سطر [روایت] ۷۸- ملحقات الصحیفه السجادیة (عربی)

محمدتقی بن مظفر صوفی زیبادی قزوینی (قرن ۱۱ هـ)

مؤلف پس از این که صحیفه سجادیه را نزد استادش شیخ بهایی خواند، به درخواست بعضی از مؤمنین حدود ۷۰ دعا از دعاهایی که از حضرت سجاد علیه‌السلام روایت شده و در صحیفه نیامده را تحت عنوان ملحقات صحیفه جمع‌آوری کرد. وی این کار را در روز چهارشنبه ۲۵ صفر ۱۰۲۳ ق در سمنان به پایان برده است.

مؤلف کتاب چندان شناخته شده نیست و از زندگی وی نیز اطلاع چندی در دست نیست. جز این کتاب، دو تألیف دیگر از او می‌شناسیم: ۱- کفایة الطالب و نهایة مرام الاحیاب در دعا مشتمل بر مقدمه و چند مقصد و خاتمه. نک: فهرست وزیری یزد، ج ۵، صص ۱۵۲۰، ش ۳۰۶۴.

۲- وسیلة السالکین و ذکر الطالبین که به شماره ۱۱۳۷۵ در آستان قدس رضوی نسخه دارد.^{۳۳} وی در فصل مربوط به دعاء عشرات در تعقیبات نماز عصر این کتاب چنین نوشته است: «وختلف العلماء فی نقله علی ست روایات و الذی آورده هنا هو ما آورده الشیخ رحمه الله فی المصباح و قراته مع دعاء السمات الذی یتلوه علی شیخی و امامی حجة الاسلام و المسلمین بهاء الملة و الحق والدين محمداً لعاملی امام الله برکتة فی جمادی الاولی ۱۰۲۴ اربع و عشرين و الف من الهجرة فی داره بنار السلطنة فرح آباد من ولایة مازندران حماه الله فی ظل والیها و اجاز لی روایتها و تلاوتها».

وی از شیخ بهایی اجازه گرفته است و شاگرد او بوده است که از آن هم اکنون دو نسخه وجود دارد: ۱- نسخه‌ای از مفتاح الفلاح که در تملک دکتر اصغر مهدوی است. ۲- نسخه شماره ۸۹۹۱ دانشگاه تهران. ر.ک: فهرست دانشگاه تهران، ج ۱۷، صص ۲۶۹.

همچنین وی در جای دیگر کتاب اساتید اجازه خود را بدین شرح معرفی می‌کند: شیخ بهایی، سیدمعزالدین محمد موسوی، حاجی بابا قزوینی و شیخ نظام‌الدین عامر بن فیاض جزائری.

قزوینی حناقل تا سال ۱۰۲۸ ق زنده بوده است زیرا نسخه‌ای از فهرست شیخ منتجب‌الدین رازی در این سال در تملک او قرار داشته و مهر و یادداشت او بر نسخه به چشم می‌خورد. این نسخه به شماره ۱۲۸ کتابخانه آیت‌الله گلپایگانی قم نگهداری می‌شود.^{۳۴}

همچنین وی در نسخه‌ای از الاستبصار که در یکشنبه ۲۱ شعبان ۱۰۲۲ ق در کوش مغان به خط خود تحریر کرده است، جد خود را ابراهیم معرفی می‌کند.^{۳۵}

آغاز: «الحمد لله و سلام علی عباده الذین اصطفی و بعد فیقول الفقیر الی الله الغنی محمدبن مظفر المدعو تقی الصوفی زیبادی القزوینی اورعه الله شکر نعمته لما وفقت بقراءة الصحیفه الکامله.

انجام: «یا بنی اصبر علی الحق و کان مرأ و حیث آتینا بما وعدناه فلنقطع الکلام بحمدالله علی جزیل نواله و الصلوة علی سیدنا محمد و آله.»

نسخه‌ها: ۱- مرعشی قم، شماره ۹۹۴۴، رساله دوم مجموعه، صص ۷۵-۱۷۹، نسخ عربی محمد مؤمن بن محب علی صحاف سمنانی، ۲۰ جمادی الاولی ۱۰۲۵ ق، عناوین و نشانی‌ها شنگرف، در حاشیه تصحیح شده، قبل از شروع ملحقات اجازه‌ای از صوفی در دو برگ برای کاتب نسخه به تاریخ سه‌شنبه ۱۴ شعبان ۱۰۲۴ ق در مسجد جامع سمنان نوشته شده همچنین اجازه کوتاه دیگری از صوفی برای همو در پایان ملحقات آمده است، ۱۶ سطر [فهرست مرعشی، ج ۲۵، صص ۲۲۳-۲۲۴]

۲- مرعشی قم، شماره ۸۳۷۰، شیخ عرب، محمدتقی بن عنایت‌الله قاضی شوشتری، ربیع‌الاول ۱۱۲۹ ق برای امیر محمدهادی مرعشی، در حاشیه تصحیح شده و نشانی بلاغ دارد، ۱۰۵ برگ، ۱۴ سطر [فهرست مرعشی، ج ۲۱، صص ۳۳۶-۳۳۷]

۷۹- المواهب السنیة فی شرح الصحیفه الکامله (عربی)

عبدالواسع بن علامی تونی (زنده در ۱۱۱۹ ق)

شرحی است بر صحیفه سجادیه که از کم و کیف آن اطلاعی نداشتیم و تاکنون فقط شرح جمله «لک یا الهی وحدانیة المدد» از دعای بیست و هشتم صحیفه (و کان من دعائه علیه‌السلام متفرغاً الی الله عزوجل) از آن شناسایی شده است.

مؤلف آن نیز از علمای قرن دوازدهم هجری و فاضل و شاعر و منشی بوده و بیشتر کتب و رسالات خود را به نام شاه سلطان حسین صفوی (۱۱۳۵) تألیف کرده است که از آن جمله به عناوین زیر می‌توان اشاره کرد:

۱- دیوان اشعار. نک: الذریعة، ج ۹، صص ۷۰۲.

۲- ترجمه رساله ذهیبیه: که به دستور شاه سلطان حسین صفوی و در پایان زیارت مشهد مقدس توسط وی یعنی ۱۱۱۹ ق تحریر شده است.

صحیفه سجادیه که در قریه سردرود، روز دوشنبه ۱۰ رمضان ۱۳۲۶ ق به پایان رسیده است.

ر.ک: نقیب البشر فی القرن الرابع عشر، ج ۱، ص ۳۹۵.

آغاز: «الحمد لله الذي فضلنا لسوابغ الانعام و تطول علينا بالمنن الجسم فجل الأهله مواقيت للانام و قدرها منازل لتعلموا عدد الشهور و الاعوام».

انجام: «لان الغنى كلما اراد شيئاً قدر عليه فاراد الله عزوجل ان يستوى بين خلقه ان يذيق الغنى مس الجوع و الالم... على الضعيف و يرحم الجائع».

نسخه‌ها: ۱- مجلس شورای اسلامی، شماره ۱۲۳۲۸، رساله دوم مجموعه، ص ۷۰-۱۵۹، خط مؤلف با مهر مربع مؤلف به سجع «الیس الله بكاف عبده حسن بن حسین»، ۱۴ سطر [فهرست مجلس، ج ۳۵، ص ۲۹۰]

۸۲- نور الاتوار فی شرح کلام خیر الاخبار (عربی)

سینعمت الله بن عبدالله موسوی جزائری (م ۱۱۱۲ ق)

شرح مزجی مختصری است با عناوین «قوله - قوله» بر صحیفه سجادیه و ملحقات آن^{۱۰} و در حقیقت مختصر شرح کبیر وی می‌باشد. که در شماره ۵۲ معرفی شد. - چنان که در مقدمه آورده: «ولما لم یکن لها شرح یذل منها الصعاب و یکشف عنه اللباب کتبنا علیها فی عنقوان الشباب شرحاً مبسوطاً و اقياً و منهلاً عذباً صاقياً و قد رابنا الطباع آیه الا الاختصار و منحرفه الاعن الذي فيه الانحصار فاجبنا ان نعلق علیها شرحاً آخریناسب الحال و یكون خالیاً من الاطناب و الاملال». تاریخ ختم شرح سال ۱۰۷۸ ق در بلده خرم آباد اوائل بازگشت از زیارت مشهد مقدس و شرح ملحقات عصر شنبه ۹ جمادی الاول ۱۱۰۲ ق در شوشتر می‌باشد.

ر.ک: الذریعه، ج ۱۳، ص ۳۵۸ و ج ۱۴، ص ۸۷، ج ۲۴، صص ۳۵۹-۳۶۰؛

فهرست کتاب‌های چاپی عربی، مشاء، ص ۹۶۹ آغاز شرح: «الحمد لله الذي اطلع ابناء التراب على اسرار ملكوته الخفية و نور قلوبهم بأدعية الصحیفة السجادیة».

انجام شرح: «سألک خیر کتاب قد خلا ای خیر مکتوب قد معنی فی علمک بأن تكون قد کتبتنی فی الألواح و الدفاتر من الأخیار اللهم اجعلنا من الأخیار بحق النبی و آله الأطهار».

آغاز ملحقات: «الحمد لله و صلى الله على عباده الذين اصطفى محمد و اهل بيته الطاهرين و بعد فان المذنب... لما الف قبل هذا باعوام شرح الصحیفة السجادیة».

انجام ملحقات: «احسرتنا فی زمرة اوليانك المقربين و ادخلنا فی شفاعة ائمتنا الطاهرين و اجعل هذه التعليقات خالصة لوجهك الكريم موجبة لثوابك الجسيم بمحمد و آله الطاهرين».

نک: فهرست مرعشی، ج ۱۶، ص ۱۰۳؛ الذریعه، ج ۲۶، ص ۱۹۷.
۳- وسیلة النجاة فی شرح دعاء السمات. نک: الذریعه، ج ۲۵، ص ۹۰؛
فهرست مرعشی، ج ۱۰، ص ۲۹۶، فهرست یکصد و شصت نسخه خطی، ص ۴۲.

۴- ترجمه عهدنامه مالک اشتر. نک: فهرست مجلس، ج ۶، ص ۱۵.
۵- تسهیل الغوامض که در شرح اصطلاحاتی است که علما و مفسرین در گفت‌وگوها و نوشتجاتشان به کار می‌گیرند. نک: الذریعه، ج ۴، ص ۱۸۲ و ج ۲، ص ۴۳۵.

۶- جواب به سؤال شاه سلطان حسین صفوی در مورد نذر صدقه و عتق بعد از وفات. نک: فهرست مسجد گوهرشاد مشهد، ج ۳، ص ۱۴۸۱.
ر.ک: طبقات اعلام الشیعة (الکواکب المنتثرة فی القرن الثانی بعد العشرة)، ص ۴۸۱.

نسخه‌ها: ۱- دانشگاه تهران، شماره ۶۲۱۷، رساله دهم مجموعه، نیم صفحه ۲۷ ب، نستعلیق، مؤلف، ۱۱۰۰ ق (رساله پنجم مجموعه)، ۱۸ سطر [فهرست دانشگاه تهران، ج ۱۶، صص ۲۱۹-۲۲۰]

۸۰- المواهب الشریفة فی شرح دعاء التوبة من الصحیفة (عربی)

میرزا محمد محسن بن عبداللطیف (قرن ۱۲ هـ)

مؤلف بعد از آن که در ماه رمضان سال ۱۱۷۸ ق به تدریس دعای سی و یکم صحیفه سجادیه در توبه پرداخت؛ به التماس بعضی از دوستان در سال بعد به نگارش آنها مشغول شد و موفق گردید که آن را در صبح چهارشنبه ۱۱ ذی‌حجه ۱۱۷۹ ق به انجام برساند.
از مؤلف کتاب اطلاع دقیق‌تری حاصل نشد.

آغاز: «سبحانک اللهم یا من شرح صلورتنا بانوار معرفته... و بعد فیقول محمد محسن بن عبداللطیف... انه قد استعد فی السنة الماضية شهر رمضان اجابة لالتماس بعض الاخوان...»

انجام: «ای ماسالتک علیک سهل یسیر لتحقق القدرة التامة المامة».
نسخه‌ها: ۱- دانشگاه تهران، شماره ۲۰۶۵، نسخ، میراسماعیل بن حاجی میرابوالهادی قاینی، ۱ ذی‌حجه ۱۲۰۶ ق، نسخه در ۱۳۰۵ ق در تملک سردار کابلی بوده است ۹۵ برگ، ۲۵ س [فهرست دانشگاه تهران، ج ۸، صص ۶۹۳-۶۹۴]

۲- کتابخانه دانشگاه الازهر مصر، شماره ۱۸۸ ادعیه، نستعلیق، ۱۲۳۵ ق، با حاشیه‌نویسی در حواشی نسخه، ۱۲۷ برگ ۱۷ سطر [فهرس الكتب الموجودة بالمکتبة الازهریة، ج ۶، ص ۴۰۵]

۸۱- نهایة المقال فی شرح دعاء الهلال (عربی)

میرزا محمدحسن بن محمدحسین بن عبدالمطلب بن فتح‌الله بن علی محمدبن جلیل سردرودی (قرن ۱۴ هـ) شرحی است بر دعای هلال

چاپ‌ها: ۱- تهران، ۱۵-۱۳۱۷ ق، چاپ سنگی، وزیری، ۲۹۸ صفحه، به همراه حاشیه میداماد و ملامحسن فیض کاشانی و حدیقه هلالیه در هامش، به خط زین العابدین قمی.

۲- بمبئی، سنگی

۳- بیروت، دارالمحجّة البيضاء، ۱۴۲۰ ق / ۲۰۰۰ م، ۴۰۸ صفحه.

نسخه‌ها: ۱- ملی تهران، شماره ۱۵۴۳ / ع، نسخ، محمدصالح بن عبدالرشید ۱۰۹۳ ق، چند صفحه اول و آخر نو نویسی، ۲۱۴ برگ، ۱۸ سطر، در فهرست مؤلف این کتاب تشخیص داده نشده است و با عنوان «شرح صحیفه سجادیه» از:؟ معرفی شده [فهرست ملی، ج ۱۰، ص ۴۳] ۲- آستان قدس رضوی، شماره ۳۲۹۹، نسخ، شارح این نسخه را به شاهوردی خان بیگلریگی لرستان اهدا نموده است، ۲۲۳ برگ، ۱۹ سطر [فهرست آستان قدس رضوی، ج ۱۵، ص ۵۲۷ و ج ۲، ص ۵۹ ادعیه]

۳- مسجد اعظم قم، شماره ۲۵۵۰، نسخ، ۱۱۰۲ ق، روی برگ اول نسخه نوشته شده: «این نسخه به خط مؤلف است»، ۱۰۷ برگ، ۲۰ سطر [فهرست مسجداعظم، ص ۴۱۲ و فهرست منتشر نشده]

۴- دانشگاه تهران، شماره ۳۲۵۰، نسخ، محمدصالح بن عبدعلی شوشتری، سنه ۹ رجب ۱۱۰۲ ق عناوین و نشانی‌ها شنگرف، ۲۶۸ برگ، ۱۷ سطر [فهرست دانشگاه تهران، ج ۱۱، ص ۲۲۰۷].^{۵۰}

پانویس‌ها:

* باپوزش از خوانندگان محترم، در شماره پیشین نشریه عنوان «بخش پایانی» اشتباه ذکر شده بود که بدینوسیله تصحیح می‌گردد. (کتابماه)

۱- آینه میراث، ش ۲ (پاییز ۱۳۷۷)، ص ۴۸.

۲- آشنایی با چند نسخه خطی، ص ۱۴۲.

۳- این صفحات جابه‌جا شده‌اند یعنی صفحات ۸ و ۹ آن باید قبل از صفحات ۱ تا ۷ قرار بگیرد.

۴- شرح وی بر صحیفه در الذریعه ج ۱۳، صص ۳۵۶-۳۵۷ معرفی شده است.

۵- به دلیل اختلافی که در مؤلف کتاب وجود دارد، در معرفی هر نسخه، ذکر خواهیم کرد که در فهرست به چه کسی نسبت داده شده است.

۶- تعداد نسخه‌ها به ۲۶ مورد بالغ می‌شود که برای پرهیز از اطاله کلام به همین تعداد اکتفا می‌شود.

۷- تاریخ قدیمترین نسخه این شرح که به شماره‌های ۳۵۵۸ و ۴۰۴۴ در دانشگاه تهران نگهداری می‌شود ۱۱۰۳ ق می‌باشد.

۸- کاملترین نسخه، نسخه شماره ۴۰۴۴ دانشگاه تهران می‌باشد که تا جمله «الحمد لله الذی خلق اللیل والنهار بقوته... و امداً مملوداً» در شرح

دعای صباح و مساء را دارد.

۹- الذریعه، ج ۱۱، ص ۳۲۶.

۱۰- شایان ذکر است تاریخ صحیح فوت وی ۱۰۸۱ ق می‌باشد نک: اللالی المنتظمة (مقدمه احقاق الحق)، ج ۱، ص ۱۲۹؛ معجم المؤلفین، ج ۸، ص ۱۳۴؛ کشف الارتیاب مقدمه لباب الانساب، ج ۱، ص ۴.

۱۱- فوت وی در ۱۱۴۰ ق اتفاق افتاده است. نک: اللالی المنتظمة، ج ۱، ص ۱۲۹؛ معجم المؤلفین، ج ۸، صص ۱۳۴ و ۱۵۴؛ کشف الارتیاب، ج ۱، ص ۱۱۵؛ شهاب شریعت، صص ۸۷-۸۸.

۱۲- این انجام براساس نسخه شماره ۴۰۴۴ دانشگاه تهران است که کاملترین نسخه می‌باشد و تا جمله «الحمد لله الذی خلق اللیل والنهار بقوته... و امداً مملوداً» در دعای الصبّاح و المساء را شامل می‌شود.

۱۳- در فهرست تعداد برگ‌ها ۲۵ ذکر شده است اما در رویت نسخه معلوم شد عدد صحیح ۵۲ می‌باشد.

۱۴- فهرست مشروح بعض کتب نفیسه قلمیه مخزونه کتب‌خانه اصفیه سرکارعالی، میرعثمان علی خان بهادر، ۱۳۵۴ ق، حصه اول، ص ۲۰.

۱۵- در فهرست کتاب‌های چاپی عربی، مشاور، ص ۵۸۷ این تاریخ اشتباهاً ۱۳۲۲ ق درج شده است.

۱۶- کتابشناسی مجلسی، ص ۴۵.

۱۷- تعداد نسخه‌ها به ۱۶ مورد بالغ می‌شود که برای پرهیز از اطاله کلام به همین تعداد اکتفا می‌گردد.

۱۸- البته در آستان قدس رضوی نسخه‌ای از حاشیه وجود دارد که بدون کتاب بلدالامین کتابت شده است. برای مشخصات آن نک: فهرست آستان قدس رضوی، ج ۶، ص ۲۷۴.

۱۹- به نقل از الذریعه

۲۰- تعداد نسخه‌ها به ۱۳ مورد بالغ می‌شود که برای پرهیز از اطاله کلام به همین تعداد اکتفا می‌گردد.

۲۱- مجله نامه بهارستان، ش ۳، صص ۱۶۶-۱۶۷

۲۲- فهرست منتشر نشده

۲۳- فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، ج

۱۴، صص ۶۱-۶۲

۲۴- دعاهای «وکان من تسیبجه، دعاؤه و تمجیدله، فی التذلل، فی ذکر آل محمد علیهم السلام، فی الصلوة علی آدم علیه السلام، فی الکرّب و الاقالة، مامیخافه و یحزره و دعا ایام هفته» جزو ادعیه‌ای می‌باشند که در قسمت ملحقات شرح شده‌اند.

۲۵- تعداد نسخه‌ها بیش از این است که برای پرهیز از اطاله کلام به همین تعداد اکتفا می‌گردد.